

CENNETTEN KOVULAN İNSANIN CENNETİ YENİDEN İNŞA UĞRAŞI: TRANSHÜMANİZM

Ahmet M. Karauğuz

- İnsanın en büyük özlemidir, kovulduğu korunaklı rahat bahçeye tekrar geri dönebilmek. Utnaşıtim'in ölümsüzlük arayışı, Lokman'ın bulduğu ölümsüzlük iksirini bir yerde kaybetmesi, simyacıların gümüşü altın yapmaya çalışırken aslında insanın ölümlü ve acılarla dolu kaderini ölümsüz bir dünyaya çevirme uğraşı ve arzuları... Her biri bize, insanın ilk günahından dolayı içine düştüğü imtihan dünyasından kaçış arzusunu gösteriyor dersek yanılmayız zannediyorum. Çünkü dünya her şeyiyle bilinmezliklerle, acılarla, zorluklarla, açlıkla ve daha pek çok şeyle dolu. Oysa kovulduğu yer olan bahçe, bunların hiçbirine katlanmadan yaşayabileceği bir yerken gönderildiği dünyada bu rahatlığı asla bulamayacak ancak öldükten sonra, gidilecek bir yer olarak cennet cehennemde buna tekrar varabilecektir insan. Ancak cennetten ve cehennemden önce, ölümsüz olmak ve cenneti burada, yaşadığı dünyada kurmak emelindedir her zaman.

İnsanlığın ölümsüzlüğü arama, üstün insan yaratma arzusu; mitolojiler, modern edebiyat ve sanatın pek çok dalında, gündelik hayatta kullanılagelen birçok kalıpta kendine yer bulmuş ve insanlığın o derin hafızasının bilinçaltındaki asıl arzu olan ölümsüzlük, hep görünür olmuştur. Mitolojilerde yarı insan yarı tanrı figürler, edebiyatta yaratılan Frankenstein gibi pek çok karakter ve bilimkurgunun kurduğu gelecek hayallerini bunların arasında saysak yanılır mıyız bilmiyorum. İnsanın bu hayalini gerçekleştirmeye çabasında bilim, din, mistik inançlar ve daha pek çok farklı alan yardımcı olmuş; her çağa bu alanlarda elde edilen başarılar damgasını vurmuştur.

İnsanın toplu bir hâlde yaşamaya başlamasıyla birlikte organize olması, organizasyonun belli başlı işleri daha hızlı ve çabuk yapılmasını sağlaması; bu sayede boş vaktin, fazla ürünün ortaya çıkması derken şehirler gelişmiş, ticaret ve göç yolları oluşmuş ve dünya kurulduğu ilk andan bugüne kadar bu döngü çerçevesinde büyümüş, gelişmiştir. Yeni ülkeler, yeni fikirler, yeni icatlar bu döngünün içinde döndükçe dönmüştür. İlk insandan bu yana dünya fazlasıyla değişti ama değişmeyen şeylerden biri olarak insanın ölümsüzlük arayışı yerini korudu. Dijitalleşmeyi, yeni bir çağı konuştüğümüz bugünlerde de geçmişte simyacıların hayallerine benzer hayaller kuran ama bu sefer ellerinde somut bir teknoloji ve teknik ilerleme tutan insanlar ile görüşler çıktı ortaya. Son zamanlarda adını sıkça duyduğumuz *transhümanizm* de bu uğraşlardan ve görüşlerden farklı değil gibi duruyor.

Tarihin Sonunda Yeni Bir İnsan Tanımı

Transhümanizm; insanın fiziksel ve bilişsel yeteneklerini artırmak, hastalıkları yok etmek, insanın ömrünü uzatmak ve hatta ölümsüzlüğünü sağlayabilmek için teknolojiden yararlanılması gerektiğini savunan, dünyada fazlaca kabul gören ve destekçisi olan düşüncenin adıdır.

Özellikle Amerika'da fazlaca destekçi toplayan, Silikon Vadisi'nde birçok şirketin üzerine çalışmalar yaptığı transhümanizm; son yıllarda adını sıkça duyduğumuz ve duymaya da devam edeceğimiz bir kavram olarak ön plana çıkıyor. Başta Google olmak üzere pek çok ulusötesi dijital teknoloji üreten şirketler, transhümanizm görüşünün çerçevesinde teknolojiler geliştiriyor. İnsan zihninin makinelere aktarılması, zihne birtakım çiplerin yerleştirilmesi ve bu sayede insanın beyninin tamamını kullanmasının sağlanması, insanın kendine ait uzuvların yerine daha güçlü ve işlevsel mekanik parçalar eklenmesi, bu düşünce çerçevesinde atılan adımlardan sadece birkaçı.

Transhümanistlerin temel düşüncesi; insanın hak etmediği hâlde birçok kısıtlamayla yaşadığı ve bunun teknolojinin imkânları içerisinde değiştirilmesi, bu sayede insanların süper insan olarak kapasitesinin tamamını kullanmasının sağlanması, tam kapasitenin kullanılması neticesinde de daha sağlıklı, daha güçlü, aslında insanın insandan öte bir süper insan olarak dünyanın zorlukları içerisinde kolayca yaşayabilmesi şeklinde özetlenebilir. Örneğin insanların beyninin çok az bir kısmını kullanabildiğini ama aslında insanın beynini tam kapasiteyle kullanabilmesi gerektiğini iddia eden transhümanistler, bunun için insan beyinlerine çip yerleştirmek ya da insan beyninin bir makineye / robota aktarılması gerektiğini iddia etmektedir. Birçok transhümanist, ölümsüzlüğün bu sayede müm-

kün olacağına ve insanların cennetten kovuluşundan bu yana yaşadıkları acıların ortadan kalkacağına inanmaktadır.

Dijital teknolojileri kullanarak insan bedeni üzerinden gerekli müdahaleleri yapınca insandan bir üst insan yaratacaklarına inananların yanında, bu inancı paylaşıp yaşı ve sağlık durumu gelecek on yıllardaki güzel günleri görmeye engel olanların da başvurduğu bir yoldan bahsetmekte yarar var. Öldükten sonra bedenlerini ya da beyinlerini dondurtan, teknolojinin çok ilerlediği bir dönemde yeniden yaşama döneceklerine inanan bir insan topluluğu da mevcut. Aslında pek çok transhümanist buna inanıyor. Ölüm bir gerçeklik olarak hâlâ ve *maalesef* geçerliliğini sürdürüyor ama yarın bu durum ortadan kalkacağını düşünenler de bulunmakta. Beyinlerini bir robota aktarıp ya da derin buz kütleleri içinde dondurup günü gelince buz çözülen beyinleri sayesinde sonsuz hayatı yaşayacağına inanan yüzlerce transhümanist var.

Dijital teknolojilerin insanlara sağlayacağına inanılan ölümsüzlük, ölümsüzlük olmasa bile en azından daha uzun, acısız ve rahat bir hayat yaşama hayalinin yanında dijital teknolojinin bir felaket olacağını söyleyen görüşlerden de bahsetmek gerekiyor diye düşünüyorum. Bu olumsuz öngörülerde bulunanların başında bugünkü teknolojinin patronlarının olması- sa fazlaca şaşırtıcı. Bill Gates, Elon Musk, Stephen Hawking gibi pek çok isim; yapay zekâ temelli teknolojilerin insanlık için bir felaket olacağını, insanlığın sonunu getirmeye başladığını iddia etmişlerdir pek çok farklı konuşmalarında. Onlara göre insanlığa ölümsüzlük bahşedeceğine inanılan yeni teknolojiler, insanlığın sonunu çoktan getirmeye başladı bile. Çevresel ve iklimsel felaketlerin yanında bizzat yapay zekâ teknolojisinin ilerlemesi, insanlığın karşısındaki en büyük düşmanını kendi elleriyle yaratması anlamına geliyor çünkü büyük bir hızla ilerleyen yapay zekâ temelli teknoloji öyle bir yere gelecek ki yaratılan süper bilgisayarlar insan türünün sonunu getirecek.

Tarihin sonunun geldiği teziyle sosyal bilimler başta olmak üzere pek çok alanda yoğun akademik tartışmaları başlatan Francis Fukuyama, transhümanizmin insan türünün karşılaştığı en büyük tehlike olduğunu iddia ediyor. Ona göre transhümanizm, insanın biricik olan özüne zarar vermeyi hedeflemektedir. Bu öz sayesinde insanlar, bir topluluk olmakta ve birtakım ortak haklara sahip olmaktadır. Bu özün ortadan kalkması, ciddi bir eşitsizliği ve düzensizliği beraberinde getirecektir. Çünkü transhümanizm felsefesi ile biyolojisi çerçevesinde ortaya atılacak olan her yeni fikir, sağlanacak her gelişme evrimsel ve toplumsal anlamda insan ırkının vardığı noktayı da tehdit etmekte, âdeta bir üst insan modeli ortaya koymaktadır.

Transhümanizm kavramının ilk defa Aldoux Huxley'in kardeşi, evrim biyoloğu ve aynı zamanda UNESCO'nun ilk genel müdürü olan Julian Huxley tarafından ortaya atıldığı kabul edilmektedir. 1957 yılında Huxley, "Transhümanizme inanıyorum: Bir kere şunu içtenlikle söyleyebilecek yeterli insan var; insan türleri bizimkilerden farklı olarak, bizimkiler de Pekin adamından farklı olarak yeni bir varoluş türünün eşiğinde olacak. En sonunda gerçek kaderini bilinçli bir şekilde yerine getirecek." diyerek konuşmasında transhümanizm kavramını kullanan ilk isim olmuştur. Teknolojinin gelişmesiyle birlikte Huxley'in ortaya attığı bu amacı içeren kavram, daha araçsal bir hâl alarak insanlığın durumunu teknoloji temelli dönüştürmeyi amaçlayan bir felsefeye dönüşmüştür.

Transhümanizm felsefesine ilk gelen eleştirilerden birisi, onun ve felsefeye inanan insanların cenneti andıran bir ütopya peşinde koştuğu iddiası olmuştur. Bir diğer iddia, spesifik bir hedefe odaklandığı ve insan bedeninden nefret ettiği noktasında takılı kaldığıdır. İlerleyen yıllarda bu felsefe üzerine yapılan tartışmalarda transhümanizmin bir ütopya değil, extropya yani ütopyanın durağan ve sınırlı dünyasını aşan, sürekli ilerleme ve hareket hâlinde olan bir görüş olduğu iddia edilmiştir. İddia sahibi Max More, aynı zamanda transhümanistlerin amacının iyi olan hayatı daha iyi ve mutlak iyi şeklinde bir ilerleme odağında gördüğünü söyler. More'a göre insanın kendi hayatının, çevresinin hayatının mutlak bir iyiliğe ve güzelliğe doğru gitmesi çabası olarak adlandırdığı transhümanizm; entropik değil, extropiktir yani yapı zamanla yok olmaya değil, aksine daha iyi ve kusursuzluğa doğru ilerlemektedir. Yine More; biyolojik bedenlerden nefret etmediklerini, aksine bedenlerimizi daha iyi kullanabileceğimizi ve bunun için de teknolojiden sonuna kadar yararlanılması gerektiğine inandıklarını söyler. Çünkü bu sayede daha işlevsel ve sınırlılıklarından kurtulmuş bedenlerle extropi yapısı kolay bir şekilde sağlanabilecektir.

Transhümanist Düşüncenin Köklerini Edebiyatta Arama

Bu felsefe, ilk olarak İkinci Dünya Savaşı'nın yıkıntıları arasından yeniden filizlenmeye çalışan umuda dair bir çaba olarak okunabilir. Zira hümanist düşüncenin bir devamı olarak okuyabileceğimiz transhümanizm felsefesi, hümanizmin atıf yaptığı evrensel demokratik ve liberal değerler etrafında bireyin önemini yüceltirken bir yandan da bireyi sistemin ve makinelerin bir kölesi hâline getirdi. Bu durumun transhümanist düşüncede de yaşanmaması için yeni bir insan modelinin ortaya çıkarılmasının gerektiği ve artık insanlığın, Nietzsche'den ödünç alarak *üst insan*, teknolojik araçların kullanılmasıyla birlikte bilinen insanın ötesinde bir insan düşüncesinde uzlaşabileceği iddia edilmektedir.

Transhümanizm, her ne kadar teknoloji ve felsefe alanında tartışılrsa da bu düşüncenin ilk somut örneklerini edebiyatta buluruz. Özellikle bilim kurgu romanlarıyla hayatımıza giren saybörgler, robotlar, mekanik insanlar ile bambaşka bir dünya evreni, bu felsefenin ilk örneklerini bulmamız ve felsefeyi daha iyi anlamamız için bizlere yol göstermektedir.

Mary Shelley, Karel Capek, günümüzde kullanılan robot teknolojilerinin etik temellerini üç robot yasasıyla atan Isaac Asimov, Arthur C. Clarke, Philip K. Dick, William Gibson gibi yazarlar transhümanizmin örneklerini edebiyatta bizlere sunan isimler olarak öne çıkarlar. Her bir yazar; çağının ötesindeki bir zamandan, biyotik insan modelleri ile okuruna bu felsefe üzerinden bir kurgu âlemi kurmuşlardır. Shelley'in *Frankenstein* romanı; insanüstü, insanımsı yeni bir karakter üzerinden transhümanizmin ilk edebî örneği kabul edilir. Karel Capek tarafından yazılan *R.U.R.* isimli tiyatro eseri de robot kelimesinin ilk geçtiği ve bugünkü mekanik yapılara isim vermemizi sağlayan bir eser olarak konuyla doğrudan alakalıdır.

Bilim kurgu romanları temelde robotlar, robot hakları, teknolojinin ilerlediği dünyada yaşam, özel hayat, aile kurumları gibi çok da bugünü ilgilendirmeyen konuları işliyor gibi görünse de aslında odaklandıkları temel noktalar; insan hakları, çevre sorunları, ekonomi, küreselleşme ve dinler çevresinde gelişen olaylar, küresel savaşlar gibi konular ve bunların günümüze yaptıkları etkilerdir. Robot yasaları üzerinden hak tartışması yaparken aslında bir yandan da insan hakları meselesine odaklanırlar. Çünkü insanın bir ötekisi olarak robotun haklarını sunmak için, bir ben üzerinden yerleşik -hatta çoğu zaman sorunlu- hakları işleyerek günümüzde karşı karşıya kaldığımız paradoksu da bizlere gösterirler. Özellikle son dönem bilim kurgu eserlerine baktığımızda karşımıza çıkan kadın yoğunluklu karakterler, çevre sorunları neticesinde ortaya çıkan post apokaliptik dünya ve robotların cinsiyet ile beden üzerinden tartışılması, günümüz düşünce alanının da en çok konuştuğu konular olması bakımından demek istediğimiz şeyi daha net örneklemektedir.

Transhümanizm meselesi artık sadece filmlerde, kitaplarda değil, video oyunlarda da sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Hideo Kojima'nın yapımcı, yönetmen ve senarist görevlerini üstlendiği, post apokaliptik bir dünyada kargo taşımacılığı yapan Sam Porter Bridges karakterinin hikâyesi üzerinden transhümanist bir evreni anlatan *Death Stranding* oyunu buna güzel bir örnektir. İnsanların büyük oranda dışarıda yaşamasının imkânsız hâle geldiği, insan popülasyonunun çok azaldığı ve hayatta kalanların da birçoğunun mekanik teknolojiler sayesinde daha iyi ve zamana göre işlevsel birçok işi halledebildiği bir evrende geçer oyun. Eyaletler arası bağlantı

kopmuştur; ABD'nin başkanı ve aynı zamanda Sam'in de annesi olan Bridget Strand, ülkeyi yeniden birleştirmeyi hayal etmektedir. Ölüm döşeginde, yıllardır konuşmadığı ve kargoculuk yapan oğlu Sam'i yanına çağırarak bu görevi ona verir. Hikâye bundan sonra post apokaliptik bir dünyada geçer. Oyun tam anlamıyla distopik bir kurgu sunsa da transhümanizm felsefesinin yer aldığı edebî türlere video oyunlarını da dâhil eden yoğun bir sanatsal enerjiye sahiptir.

Türkiye'de Transhümanizm Kavramı

Transhümanizm kavramsallaştırması, kavramın ilk ortaya atıldığı günden bugüne her geçen gün popüleritesini artırmakta ve düşünce alanında yoğun tartışmalara sebep olmaktadır. Batı kaynaklı olarak doğan kavram, bugün de hâlâ Batı'da ciddi bir tartışma zemini bulmaktadır. Bu yazı dâhil olmak üzere, ülkemizde yazılan yazıların pek çoğunun atıf yaptığı ve meseleyi tartışmaya çalıştığı kaynak da genellikle benzer bir noktada bulunmaktadır. Türkçede konu hakkında yazılan makale sayısı iki elin parmaklarını geçmezken 2019 yılında Necmettin Erbakan Üniversitesinde, Ömer Faruk Erdem danışmanlığında, İsmail Kurt'un hazırladığı "Transhümanizm ve Tekillik Bağlamında Din" başlıklı yüksek lisans tezinin dışında herhangi bir çalışma bulunmamaktadır. Kavram bizim için fazlasıyla yeni olmakla birlikte, konu hakkında başta Amerika olmak üzere yurtdışından pek çok kitap dilimize çevrilmektedir.

Ülkemizde transhümanizm kavramı ana akım medyada daha çok komplo teorileri etrafında konuşulmakta, insan ırkının ortadan kaldırılmasıyla ortaya çıkarılacak yeni bir insan türü olarak anlatılmaktadır. Ancak konu, günümüzde Batı'da yıllarca süren tartışmalar sonunda fütüristik gündemini büyük oranda kaybetmiş; artık daha çok -başta savaşta uzuvlarını kaybetmiş askerler olmak üzere- engelli, dezavantajlı grupların hayatlarını nasıl kolaylaştırabileceği noktasına gelmiştir. Hariri'nin *Homo Deus*'ta iddia ettiğinin aksine insanlığın virüsleri ve bakterileri yok edemeyeceğini, virüs ve bakterilerin de insanla birlikte evrim geçirdiğini, muhtemelen de geçirmeye devam edeceğini gördüğümüz şu günlerde transhümanist felsefe insan sağlığının konforu konusunda daha çok tartışılmaya devam edecek gibi durmaktadır.

Edebiyatımızda ya da sinemamızda transhümanizm kavramına veya yansımalarına rastlamamız pek mümkün değildir. Özellikle edebiyatımızda bilim kurgu türünün ciddi kısıtlar nedeniyle özgün bir ürün ortaya koya-maması ve sinemamızın teknolojik gelişmelerin göbeğinde bir dünyada değil de teknoloji ithal eden bir gerçeklikte olması sebebiyle bilim kurgu temasına odaklandığında ayağı yere basmayan kitch yapımlarla bizleri

karşılması bu duruma sebeptir. Transhümanizm teknoloji temelli ilerleyen ve kendine yeni ufuklar açan bir düşünce olduğu için bu düşüncenin yükseldiği ve yoğun bir şekilde tartışıldığı yerler, teknolojinin üretildiği alanlar olmaktadır. Düşünce dünyamızda ve sanatımızda bu felsefeye dâhil edebileceğimiz eserlerin azlığı da bununla paralel bir durumdur.

Transhümanizm kavramının Türk Dil Kurumu sözlüğünde herhangi bir karşılığı bulunmamaktadır. Türk Dil Kurumunun “<http://sozluk.gov.tr>” adresine girdiğimizde kavramı arattığımızda “Bu söz bulunamadı.” uyarısıyla karşılaşmaktayız. Kavramın karşılığını *Oxford Sözlük*'te de bulamazken *Cambridge Sözlük*, kavramı şöyle tanımlamaktadır: “Bilim ve teknolojinin, şimdiki zamanda var olan fiziksel ve zihinsel gelişmeden daha fazla gelişme sağlayabileceğine inanan teori.” “Transhümanizm, insanlığın karşılaştığı tüm zorluğu bilim ve teknoloji ile çözeceğine inanan düşünce.”

Kavramın Türkçedeki tanımları, büyük çoğunluğu *Cambridge Sözlük*'te yer aldığı şekliyle tanımlanmaktadır. Ancak tanımdan ziyade, kavramın bizatihi kendisinin Türk düşüncesinde henüz bir yer bulup bulmadığı tartışmalıdır. Transhümanizm felsefesi, tam anlamıyla dönüşmüş insan olarak düşünülebilse de aslında dönüşen bir insanı imlememektedir. Şayet transhümanizmle birlikte dönüşen -ki dönüşüme dair en genel ve benim odak aldığım tanım, Ahmet Cemal'in Can Yayınları'ndan çıkan *Dönüşüm* çevirisinin ön sözünde yaptığı tanımdır-, biyolojik anlamda başkalaşan bir insan yoktur. En azından transhümanist felsefenin varmak istediği noktayla kavramın dilimizdeki karşılıklarını düşününce transhümanizm kavramını açıklayacak, belki yerini tutacak, hatta kavramı aşacak bir adlandırmaya ihtiyacımız var gibi görülmektedir. Bunun temel sebebi; insanın kelimelerle düşünmesi, kelimelerin her birinin kendine ait dünya kurması ve insanın dünyasının da -Wittgenstein'dan mülhem- sınırlarının dilinin sınırlarıyla eş değer olduğu gerçeğinin yatmasıdır. Hayallerimizin ana maddesi düşüncelerimiz, düşüncelerimizin de yapı taşı kelimelerdir. Özgür düşünce ve eleştirel bir bakış için, kavramın geniş anlamda yeniden düşünülüp adlandırılması gerekli durmaktadır.

Bir Üst İnsana Doğru Mu?

1950'lerle birlikte düşünce dünyasına giren transhümanizm fikri, 2000'lerden sonra teknolojik ilerlemenin de etkisiyle popüler bir kavram ve felsefe olmuştur. Özellikle Ray Kurzweil'in Türkçeye *İnsanlık 2.0* olarak çevrilen kitabıyla birlikte ciddi yankılar uyandırmıştır. Yapay zekâ teknolojisinin ilerleyip insanlığı da geçerek tek güç hâline geleceği düşüncesini barındıran tekillik fikrinin güçlenmesi, bununla birlikte derin öğrenme ağlarının başarısıyla birlikte yapay zekânın altın çağına girmesi, Kurzwe-

il'in iddialarını daha da güçlendirmiştir. Dünyadaki teknoloji alanında yaşananlar ve sosyolojik kırılmalar birçok ismin transhümanizm düşüncesine daha fazla inanmasına ve hakkında derinlikle düşünce çabasına girmesine sebep olmuştur.

Ülkemizde Millî Eğitim Bakanlığının 2023 *Eğitim Vizyonu*'nda yer verdiği tekillik ve buna bağlı olarak transhümanizm düşüncesi bakanlığın gündemine girmiştir. Transhümanizm, farklı bir insan tanımlar. Transhümanizme göre, insan olmanın önümüzdeki kısa vadede anlamı değişecektir. İnsan “biyolojik, dijital ve fiziksel” araçlarla ortaklık ederek başka bir insan oluşturacaktır. Millî Eğitim Bakanlığınca insanı; “öz, ruh, kalp, akıl, madde ve bedeniyle bir bütün” olarak tanımlamaktadır. Bu tanım, transhümanizmin insan tanımına bir itiraz olarak değerlidir ve aynı zamanda kavram üzerine düşünülüşünün de bir göstergesi olarak önemlidir.

Transhümanizm kavramının Türk Dil Kurumunda bir karşılığının olmaması, düşünce dünyamızda kavramın henüz yer etmediğinin bir göstergesidir ancak yapay zekâ, tekillik, dijitalleşme ve salgın hastalıklarla birlikte bireyin daha konforlu bir hayat yaşaması arzusu, bu kavramı daha çok gündemimizde tutacak gibi görülmektedir. Transhümanizm, ülkemiz için yeni bir kavram olsa da tarihi insanlık kadar eski bir arzunun modern yansıması olarak düşünülmeğe değerdir.

Kaynaklar

- Dağ, Ahmet, “Nietzsche ve Transhümanizm Bağlantısı Üzerine Bir Değerlendirme”. *FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)*. S 25, 2018, s. 207-224.
- _____, “Sinema ve Romanda Transhümanizm: ‘Blade Runner’ Filmi ve ‘Neuromancer’ Roman Örneği”, *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, S 11, 2018, s. 89-98.
- _____, “Yaratılışa Müdahale ve Yeni Bir Evrimci Neo-Darwinist Bir Yaklaşım Olarak Transhümanizm”, *FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi) FLSF (Journal of Philosophy and Social Sciences)*, S 27, 2019, s. 153- 168.
- Demir, Aysel, “Ölümsüzlük ve Yapay Zekâ Bağlamında Trans-hümanizm”, *AJIT-e: Online Academic Journal of Information Technology* 9, S 30, 2018, s. 95-103.
- Köksal, Hüseyin, “2023 Eğitim Vizyon Belgesi, Tekillik ve Transhümanizm”, *Eğitim ve Toplum Araştırmaları Dergisi / JRES*, C 6, S 1, 2019, s. 145-157.
- Kurt, İsmail, “Transhümanizm ve Tekillik Bağlamında Dinin Geleceği”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı Din Felsefesi Bilim Dalı, Konya 2019.
- O'Connell, M., *Makine Olmak*, Domingo, İstanbul 2018.